

II.

Звідомлення Л. О. Окиншевича про командировання до Москви (травень — червень 1928 р.) та до Харкова (вересень 1928 р.).

I. Командировання до Москви.

Мета командировання. Мало не два місяці 1928 р. я, відряджений од Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права при Українській Академії Наук, за її дорученням працював у кол. Архіві Міністерства Юстиції в Москві, тоб-то у теперішньому „Древлехранилище“ РСФРР ¹⁾. Завданням командировання було збирання архівних матеріалів для загальної праці про „Центральні установи України-Гетьманщини XVII—XVIII ст.ст.“. Конкретним-же завданням було збирання матеріялу для I частини цієї праці, що під назвою „Генеральна рада на Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.ст.“ друкується у вип. VI Праць Комісії для виучування історії західньо-руського та українського права. Це конкретне завдання чималою мірою пощастило здійснити й праця про генеральну раду містить чимало нових архівних джерел і матеріалів, здобутих підчас цього мого командировання. Але, оскільки вона вийде, очевидно, одночасно з цим звідомленням, оскільки архівні матеріяли про козацьку раду в ній використані, в цім звідомленні не говорю про них. Казатиму лиш за інші теми.

Фонди, що над ними переведилося роботу. Але перед цим кілька слів про шляхи праці, про фонди, над якими доводилося працювати. Були це фонди стовпців Розряду, Малоросійського Приказу, Малоросійської Експедиції Сенату, Малоросійських „Подлинныхъ актовъ“ та, нарешті, Малоросійських справ з фонду Міністерства Закордонних Справ. З них фонд різних столів Розряду має друквані описи в „Описаніи документовъ и бумагъ Московскаго Архива Министерства Юстиції“. Ці докладні й цінні описи надзвичайно полегшують працю над цим фондом, що містить у собі численні документи з історії України, цінний

¹⁾ В мов завдання входила й праця над рукописною збіркою Маркевича у рукописнім відділі бібліотеки ім. Леніна (кол. Рум'янцівський Музей). На превеликий жаль це завдання здійснити не пощастило, бо завідувач цього відділу не дозволив мені користатися описом цієї збірки, а за таких умов працювати було не можна. Зовсім одмінне ставлення зустрів я в адміністрації й колективу співробітників „Древлехранилища“ й користуюся з нагоди висловити їм за це сердечну подяку.

актовий матеріал, що дослідники України використали його мало. Найбільше матеріалів з справами України містять стовпці Білгородського стола Розряду, менше, — але також у них є українські документи — стовпці столів Приказного й Московського. Сливце немає українських справ у стовпцях стола Новгородського. З фонду Розряду я переглянув 53 стовпці. Найбільше цей фонд дав до дослідів про генеральну раду на Україні. Але, як побачить читач, багато дає він і для інших тем.

Важче працювати над фондами Малоросійського Приказу. Вони мають цілком застарілий, короткий, не завжди вірний опис. А тимчасом є це надзвичайно цінне джерело, його далеко не вповні використав Костомаров, сумлінно переглянув, але використав тільки для обмеженої теми В. Ейнгорн. У цей свій приїзд я переглянув 7 стовпців справ Малоросійського Приказу й 4 книги його. Більше працював я над цим фондом під час командировання у 1926 р. (див. моє звідомлення про це відрядження у кн. III Праць). Грубі книги цього фонду дали багато цінного для моєї теми й тепер.

Інші фонди, що з ними доводилося мати діло, мають описи кращі за опис Малоросійського Приказу; що правда, не дорівнюють вони повноті друкованих описів Розряду. Це були фонди Малоросійської Експедиції Сенату, Малоросійських „Подлинныхъ актовъ“, Малоросійських Справ Міністерства Закордонних Справ. Над першим з них — Джерелами Малоросійської Експедиції Сенату я багато працював під час свого відрядження 1926 р. Тепер, ретельно переглянувши ще раз опис цього фонду, я побачив, що залишається мені зробити вже не так багато. Із справ „Малоросійських“ Міністерства Закордонних Справ я переглянув 8 зшитків. З фонду Малоросійських „Подлинныхъ актовъ“ — 7 номерів. Зрештою переглянув я ще стовпець Сибірського Приказу 6672, що містить листування 1663 р. з приводу Ніженської „чорної“ ради на Україні. Це листування, як відомо, використав для своєї статті про Ніженську раду 1663 р. А. Востоков. Але в цілому актів він не наводив. От чому до своєї роботи про „Генеральну раду на Україні-Гетьманщині XVII—XVIII ст.ст.“ я додав дещо з актів цього стовпця й зокрема цінний опис Великого-Гагіна про обставини й події на „чорній“ раді під Ніженем.

Матеріали про владу гетьмана. З матеріалів деякі говорять за владу гетьмана. Отже в „инѳормацыи“ своїм посланцям р. 1662 (після Козелецької ради) наказний гетьман Яким Сомко писав: „Его царского величества просить о присланье грамоты такие, чтоб епископ и бояре і воеводы, войска Запорожского дела не вступалися и в Запороже мимо вѳдомость Гетманскую і войсковую послов не посылали тайно и ни из Запорожья не принимали и не отпускали; толко о всякомъ добром дѣле з гетманом и с полковниками всѣми, сходяся, совѣтовали и исправляли“. І далі: „Его царскому величеству бити челом, чтоб всѣх непослушных незабороняли взяти против уряду и извычаю войскового

скарати его, тѣмъ лучшая порушится служба и послушенство Богу и его царскому величеству вѣрность сохраняется“¹⁾). Тут бачимо дбання за невтручання у компетенцію найвищої української влади, яку заступав наказний гетьман Сомко, в справі її зносин з Запоріжжям. Втручався у цю справу представник вищого українського духовництва — єпископ Методій та російські воеводи. Дбає наказний гетьман і за право карати за політичні злочини („непослушных“), право, що його ще з часів Виговського взяла під сумнів Москва. Є натяк і на діяльність старшинської ради, з якою „сходяся“ мали радитися воеводи й єпископ. Але на Україні зле визнавали владу наказного гетьмана. Бачимо центробіжні тенденції. Отже, прим., у серпні 1661 р. кн. Г. Ромодановський писав до Москви, що Полтавський полковник Гуджол з старшиною і черню писали йому, що „Плотовские де государь города і весь Платавской полкъ ныне взят твоими Великого Государя ратными людьми. А гетман Яким Самко пишет де к ним с великою угрозою і сим черкасом бить челом тебѣ Великому Государю не о чем не велить“. Вони, полтавці, прохають, щоб цар „не велѣлъ ихъ вѣдать гетману Якому Самко, а велѣлъ бы о всяких дѣлах бити челом тебѣ Великому Государю на Москвѣ“²⁾).

Деякі справи говорять про компетенцію гетьмана у справах церковного управління. Отже, приміром, 16 січня 1671 р. гетьман Д. Многогрішний підтвердив архимандрію Новгород-Сіверську М. Лежайському³⁾. Що правда, далі справа з призначенням Лежайського перейшла до Москви і згодом ствердив його й цар⁴⁾).

Рада старшини. Більше матеріалів про раду старшини й про генеральну старшину. Але їх ми гадаємо незабаром навести в другій частині монографії про „Центральні установи України XVII—XVIII ст.ст.“. Отже тут говоритимемо за них тільки сумарно, не цитуючи, а лиш згадуючи за них.

Рада старшини й її компетенція. Маємо документи про вибори на гетьманство й наказне гетьманство цим інститутом. Отже рада старшини обирає в квітні 1657 р. перед смертю Богдана Хмельницького на гетьманство його сина Юрка⁵⁾. В січні 1671 р. — старшинська рада, що під час хвороби гетьмана Д. Многогрішного обрала наказного гетьмана його брата Василя⁶⁾. Є докладний список осіб присутніх на цій раді⁷⁾. Він дає дуже цінний матеріал для питання про склад ради старшини. Його я опублікую як додаток до роботи про раду старшини.

Інші документи говорять за компетенцію цієї ради в справах зовнішньої політики. В грудні 1658 року рада старшини укладає договір

¹⁾ Столб. № 5844/33 Малор. Приказа, а.а. 44—45.

²⁾ Столб. № 440 Білгородськ. Стола Розряда, а. 179.

³⁾ Книга № 9 Малор. Приказа, а. 519.

⁴⁾ Ibid., а. 525.

⁵⁾ Столб. № 5832/21 Малор. Приказа, а.а. 7, 14.

⁶⁾ Кн. № 9 Малор. Приказа, а.а. 230—231, 235—236.

⁷⁾ Ibid., а.а. 338—341.

з Шереметевим та Ромодановським¹⁾. В серпні 1659 р. знов є звістка про старшинську раду у Виговського, що ухвалила тимчасово замиритися з Росією²⁾. В листопаді 1670 р. рада старшини у Дорошенка обговорює підданство Туреччині³⁾. А в квітні 1671 р. з'їзд старшинської ради в Батурині, на Україні Лівобережній має обрати уповноважених від неї на переговори Росії з Польщею⁴⁾.

Рада старшини збирається в справах воєнного характеру. В лютому 1661 р. в Смілій на Правобережжі вона ухвалює йти на лівий берег⁵⁾. В жовтні 1662 р. старшинська рада Ю. Хмельницького радиться з султаном татарським про татарські загоны на Лівобережжя⁶⁾. В листопаді 1663 р. вона засідає в Білій Церкві: тут польський король радиться з „начальними людьми с ызмѣнниками“ про війну з Росією перед походом⁷⁾. Року 1670 в листопаді Дорошенко радиться з старшиною про розміщення, дислокацію серденяцьких полків⁸⁾.

На старшинській раді в Гадячі здає своє полковництво В. Дворецький; було це після повстання переяславських козаків. Там-же було зроблено Київським полковником на його місце М. Іванова⁹⁾. Отже рада старшини призначає на вищі уряди й приймає зречення від цих урядів.

Деякі документи кажуть за склад старшинської ради. Найкраще його ілюструє список присутніх на зборах її в січні 1671 р. в Батурині, за який я вже згадував. В лютому 1669 р. на раду старшини до Дорошенка запрохується взагалі „людей зацъныхъ“¹⁰⁾. Перед цим і Суховій в липні 1669 р. запрохує з Прилуцького полку людей „знатныхъ“¹¹⁾.

Про порядок засідання ради старшинської говорить вельми цікавий документ про раду старшинську весною 1671 р. у Многогрішного. Гетьман представив на ці збори низку питань зформулованих у формі „статтів“. Містили вони в собі питання поточної політики. Старшина, обміркувавши їх на раді, подала гетьманові свої відповіді-ухвали на письмі, окремо по кожному пунктові¹²⁾. В цім доводиться вбачати зачатки діловодства ради старшини. В повному вигляді я опублікую цей документ у додатках до монографії про старшинську раду.

Є ще кілька згадок про цей інститут, що з них важко з'ясувати мету зборів. Констатується самий факт цих зборів. Так були вони

1) Столб. № 429 Білгородськ. Стола Розряда, а. 264.

2) Столб. Приказн. Стола Розряда № 308, а. 514.

3) Кн. № 9 Малор. Приказа, а. 343.

4) Ibid., а.а. 873, 934.

5) Столб. № 315 Московськ. Стола Розряда, а. 536.

6) Столб. № 540 Білгор. Стола Розряда, а.а. 243, 253.

7) Малор. Справи М-ва Закорд. Справ 1663 р. № 12, а. 3.

8) Кн. № 9 Малор. Приказа, а. 256.

9) Книга № 1 Малор. Приказа, а. 423.

10) Малор. Подлинн. Акты № 196.

11) Книга № 1 Малор. Приказа, а.а. 444—446.

12) Книга № 9 Малор. Приказа, а.а. 899—915.

в 1659 р. в листопаді¹⁾, 12 серпня 1661 р. на Лівобережжі²⁾, на-весні 1668 р. на Лівобережжі³⁾).

Генеральна старшина.

Низка документів і виписок кажуть за генеральну старшину. З тих-же причин, що я навів їх про матеріяли до старшинської ради, характеризую її лиш побіжно.

Про колегію генеральної старшини маємо згадку р. 1687. Після скинення Самойловича й до обрання Мазепи, тоб-то в час міжгетьмання, вона править українським військом⁴⁾.

Генеральний обозний І. Цесарський р. 1664 здобуває для українського лівобережного війська від росіян гармати, взяті у Ю. Хмельницького⁵⁾. Року 1668 генеральний обозний Бруховецького є начальник Гадяцького гарнізону⁶⁾, р. 1671 генеральний обозний П. Забіла заступає гетьмана⁷⁾, то-що.

Про генерального писаря: року 1658 його місце тимчасово заступає підписок І. Груша⁸⁾, 31 грудня 1731 р. — справа про призначення з Петербургу на генерального писаря М. Турковського⁹⁾.

Є кілька справ про генеральних підскарбіїв у XVIII ст. Відомості про призначення на підскарбіїв з росіян — р. 1731 Сенявіна¹⁰⁾, р. 1741 Ушакова (він заступив Полозова)¹¹⁾; року 1745 був вже підскарбієм Постельніков¹²⁾. За указом 31 липня 1734 р. підскарбії мали давати звідомлення й здобувати інструкції від Генеральної Військової Канцелярії¹³⁾.

Генеральні осаули заступають гетьмана підчас воєнних виправ, бувають наказними гетьманами частин українського війська¹⁴⁾. Року 1667 генеральний осаул їздить посланцем до Москви¹⁵⁾. Генеральний осаул Самойловича Миклашевський був заарештований 1687 р. разом з гетьманом¹⁶⁾. Року 1718 генеральний осаул Жураковський розслідує у Стародубському полку скарги на полковника Жоравку¹⁷⁾. Р. 1733 згадується за „чин пер ва го ясаула генерального“¹⁸⁾.

¹⁾ Столб. № 5843/32 Малор. Приказа, а. 114.

²⁾ Столб. № 466 Білгородськ. Стола Розряда, а. 289.

³⁾ Малор. справи М-ва Закорд. Справ 1688 р., а. 2.

⁴⁾ Столб. № 1275 Білгородськ. Стола Розряда, а. 640.

⁵⁾ Столб. № 539 Білгородськ. Стола Розряда, а. 15.

⁶⁾ Столб. № 613 Білгородськ. Стола Розряда, а. 44.

⁷⁾ Книга № 9 Малор. Приказа, а. 863.

⁸⁾ Столб. № 399 Білгородськ. Стола Розряда, а. 71.

⁹⁾ Кн. № 90/1817 Малор. Експед. Сенату, а.а. 315—318.

¹⁰⁾ Ibid., а.а. 270—274.

¹¹⁾ Кн. № 116/1843 Малор. Експед. Сената, а. 297 й дд.

¹²⁾ Кн. № 143/1870 Малор. Експед. Сената, а.а. 616—622.

¹³⁾ Кн. № 79/1806 Малор. Експед. Сената, а. 321.

¹⁴⁾ 1659 р. — Столб. № 5843/32 Малор. Приказа, а. 13; 1667 р. — Книга № 2 Малор. Приказа, а. 53.

¹⁵⁾ Ibid., а. 54.

¹⁶⁾ Столб. № 1275 Білгородськ. Стола Розряда, а.а. 628, 636.

¹⁷⁾ Малор. справи М-ва Закорд. Справ 1718 р., № 57.

¹⁸⁾ Кн. № 101/1828 Малор. Експед. Сената, а. 237.

В січні 1671 р. згадується за колишнього генерального хоружого гетьмана Бруховецького. Тепер він служить у П. Дорошенка ¹⁾.

Приказ „Малые
Росіи“.

Я збирав матеріяли й для своєї давнішої теми про Приказ „Малые Росіи“. Московські архівні матеріяли дали мені на цей раз такі дані. Року 1698 Приказ „Малые Росіи“ повідомляв Розряд, що йому на Україні підлягають 7 воевод. Були ці воеводи у Києві, Переяславі, Ніжені, Чернігові, Новобогородицьку на Самарі, Сергіївську на Самарі, в Орлі (також на Самарі?) ²⁾. Року 1677 маємо відомості про персональний склад службовців цього Приказу. Було тут 18 подьячих і 2 сторожів. Подьячі мали такі оклади платні на рік: 50 крб. на рік мали 2 подьячих, 38 крб. — 1, 33 крб. — 1, 26 крб. — 1, 25 крб. — 1, 21 крб. — 2, 16 крб. — 2, 14 крб. — 1, 11 крб. — 3, 10 крб. — 2, 9 крб. — 1, 4 крб. — 1. Сторожі-ж мали платню по 7 крб. на рік ³⁾. Докладніші дані про персональний склад цього Приказу містить „Выписка о подьячихъ Малороссійскаго Приказа“. Але на жаль її не датовано; а втім — оскільки в ній зазначено, з котрого року служить кожний подьячий — можна встановити, що складено її не раніш од 1697 р., бо цього року вступили до Приказу останні подьячі. „Выписка“ містить такі дані. Було під цей час у Приказі 40 подьячих. Про 18 з них є докладні відомості. З цих 18-тьох були у відрядженнях: на Україну — 10, за кордон — 8, в межах Росії — 11. При цім більшість з них були в відрядженнях по кілька разів, „многажды“ сказано про одного. Зовсім не були в відрядженнях тільки 2 подьячих. З походження було з цієї групи подьячих: синів священників — 7, синів подьячих — 3, син диякона — 1, син дьяка (служба московська ранга) — 1, син купця — 1, син посадського чоловіка — 1, син задворного конюха — 1, син істопника — 1, син „пороховыхъ дѣлъ мастера“ — 1; не вказано — про одного. Платні здобували з 17, що про них це зазначено: по 40 крб. на рік — 2 подьячих, по 32 крб. — 2, по 16 крб. — 2, по 13 крб. — 1, по 12 крб. — 2, по 11 крб. — 1, по 7 крб. — 4, по 6 крб. — 1, по 5 крб. — 1, по 2 крб. — 1. Нарешті про одного з подьячих Приказу сказано, що він „вѣдаетъ дворы посолской и малороссійской“. Звали його — Аф. Бояшев ⁴⁾. Не всі подьячі починали службу в Малоросійському Приказі. Приміром, р. 1663 (без дати) до нього надіслано двох чоловіка подьячих з Патріяршого Розряду — Ів. Светікова та Іова Макарова ⁵⁾. Що правда, було це в той рік, коли засновано Приказ „Малые Росіи“, але, очевидно, були такі переміщення й пізніше.

Документи кажуть за те, що в Приказі цьому тримали в'язнів — українців. Так у січні 1665 р. тут сидів „колодник“ — Київський міща-

¹⁾ Книга № 9 Малор. Приказа, а. 660.

²⁾ Столб. № 767 Московськ. Стола Розряда, а.а. 159—160.

³⁾ Книга № 4 Малор. Приказа, а.а. 236—237.

⁴⁾ Книга-реєстр „подлинныхъ Малор. грамотъ“. Останні сторінки.

⁵⁾ Столб. Сибірськ. Приказа, № 6672, а. 196.

нин Я. Полулях¹⁾). Приказ ніби-то збував певні українські вироби: у вересні 1676 р.; наприклад, у Малоросійському Приказі купували для Приказу Новгородського „кувшинъ чернихъ добрыхъ“²⁾). Зустрічаємо дещо й про підлеглий Приказові „Малые Росіи“ Малоросійський Двір. Приміром, р. 1676 „проданы с Малоросійского двора двѣ лошади, что были оставлены для черкасских приѣздов, на чемъ питье возить“. Всього-ж тут було до цього 3 коня³⁾). Із впливом і вагою Приказа „Малые Росіи“ на Україні дуже рахувалися. Ще року 1714 гетьман Скоропадський надсилає в подарунок суддям і подьячим його „горяче вино“⁴⁾). Це між иншим свідчить про активне функціонування цієї установи під цей час.

Окремі відомості з історії українського права і історії України. Деякі окремі відомості з історії українського права та історії України. 7 липня 1661 р. московський командуючий кн. Г. Ромодановський дає лист на полковництво Полтавському полковникові Д. Гуджолу, де пише, що забороняє полтавцям обирати иншого полковника, але слухати Гуджолу⁵⁾). Маємо тут яскраве порушення компетенції центральної української влади та втручання у внутрішнє українське управління, на що Ромодановський права не мав.

12 квітня р. 1669 подав на Москві посланець гетьмана Многогрішного генеральний суддя І. Самойлович список українських полковників, що може бути цікавий для дослідників. Він такий: „Імена сеѣ стороны Днепра будучих полковников списаны. Нѣжинскій полковникъ Филіпъ Іванович Уманецъ. Переясловскій полковник Дмитрашко Райча. Кіевскій полковникъ Костянтин Солонина. Прилуцкой полковник Іван Мазенко. Лубенскій полковник Филіп Плисенко. Полтавскій полковникъ Костянтинъ Кублицкій. Миргородцкій полковник Григорей Гладченко. Стародубскій полковникъ Петръ Рославченко. Черниговскій наказный полковникъ Костянтин Стриевскій. Конной полковникъ Михайло Кияшко. Пехотной полковникъ Сава Мищенко. Пехотный кошевой полковникъ Авонасей Савенко. Пехотной полковникъ Іванъ Берло. Кошевой полковникъ Івашко Белинковскій“⁶⁾).

Є відомості про поразку в червні 1668 р., що її зазнало військо П. Дорошенка й татари на Лівобережжі від російського війська Г. Ромодановського⁷⁾). Чи не було це основною причиною відходу на Правобережжя, а не зрада Дорошенкової дружини?

Відомості з Запоріжжя про Петрика: „с кошу войсковой писарь Петрушка, покравши великих Государей грамоты и всякие войсковые подобные писма, бежал к татаромъ в Казыкермень. А тотъ де Петрушка

¹⁾ Столб. № 5872/61, Малор. Приказа, а. 16.

²⁾ Столб. № 1054, Білгородськ. Стола Розряда, а. 19.

³⁾ Ibid., а. 153.

⁴⁾ Малор. Справи Міністерства Закорд. Справ. 1714 р. № 11.

⁵⁾ Столб. № 475. Білгородськ. Стола Розряда, а.а. 9-11.

⁶⁾ Книга № 1 Малор. Приказа, а. 55.

⁷⁾ Столб. № 613 Білгородськ. Стола Розряда, а.а. 64-69.

преж сего был у Гетмана у Івана Степановича Мазепы в Канцеляріи; а женат де он у Генералского (1) Писаря у Василья Кучюбья на племяннице¹⁾...

Року 1730 маємо цікавий для історика українського права указ кн. Шаховському, щоб у Генеральному Суді більше вважали на „Государевы законы и указы“, ніж на „малоросійськіє“ права²⁾.

Оце могу сказати про всю роботу в „Древлехранилище“.

II. Відрядження до Харкова.

Вересень 1928 р. за дорученням Комісії я працював у Харківському Центральному Історичному Архіві³⁾.

Характеристика фондів. У Харкові я здебільшого працював над давніми фондами Центрального Історичного Архіву — Чернігівським і Полтавським Відділами Архіву Малоросійської Колегії. З них найбільше дає Відділ Чернігівський, що містить у собі значною мірою справи центральних установ, тоб-то те, що більше стосується до моєї теми. Але надзвичайно шкодить роботі старий опис цього фонду. Він складається з 4-ох грубих рукописних книг. Записується в ньому здебільшого кожна окрема справа, книги — нечисленні. Негативний його бік це надзвичайна лаконічність. З лаконічних коротких назов справ („про поле“, „про образу“, „про гроші“)... не завсіди ясно, який саме матеріал має вона містити. Виписувати, переглядати в звязку з цим доводиться всі справи чим-небудь „підозрілі“, з яким-небудь натяком на те, що вони можуть бути цікаві. Це далеко не завсіди виправдується. А з другого боку лишається певність, що значна кількість потрібних справ не розшукана, що їх цілком зашифрував лаконічний опис. Вихід із цього був-би в систематичнім перегляді всього матеріялу, але цей вихід мабуть заважкий навіть для Харківських дослідників⁴⁾. Ліпший вихід для українських учених, що над цим архівом працюють, був-би, коли-б було відпущено кошти, коли-б було зорганізовано працю над складанням нових описів для Харківського Архіву. Систематичне студіювання історії Лівобережної України, що тепер провадиться, напосідливо вимагає таких описів одного з найважливіших її джерелосховищ — Харківського Історичного Архіву.

У цім фонді я переглянув 160 справ. Для моєї основної теми про центральні установи України цей фонд дав порівнюючи не так багато. Він містить головним чином справи поточного управління, суду, госпо-

¹⁾ Столб. № 949 Московськ. Стола Розряда. Стовпик 2, а. 531.

²⁾ Малор. справи М-ва Закорд. справ. 1730 р., № 4.

³⁾ Користуюся тут з нагоди щиро подякувати адміністрації й співробітникам цього архіву, що зробили все, щоб полегшити мов завдання й допомогти мені в роботі.

⁴⁾ Адже в самому лиш Чернігівському Відділі Архіву Малор. Колегії є по-над 30.000 нумерів справ.

дарчі, то-що, у XVIII ст. Але дещо, зокрема для проблеми про генеральну старшину, цей фонд дає. Значно вже більше зібрав я тут джерел для другої проблеми, що для неї збираю матеріял — про організацію української неслужбової старшини, про „товаришів“ бунчукових, військових та значкових. Теми цієї ще ніхто спеціально не опрацьовував, і матеріял для неї, що його дає Харківський Архів, — новий і цікавий.

Про фонд Полтавського Відділу Архіву Малоросійської Колегії треба, що-до опису його, сказати те, що й про попередній фонд. Опис у 3-х рукописних книгах — старий і лаконічний. До того ж деякі місця його дуже вицвіли й читати їх не так легко. Містять матеріяли цього фонду здебільшого полкові Полтавські справи. Це робило їх значно менш цікавими для мене від справ Чернігівського Відділу. Тут я переглянув 28 справ.

Нарешті працював я над фондом Чернігівської Судової Палати. Це вже матеріяли у Харківському Архіві нові, нещодавно перевезені з Московського „Древлехранилища“. Має цей фонд 17 описів у 2-х грубих книгах. Містять його матеріяли здебільшого справи судові й, почасти, фінансові. Зокрема повно представлено діловодство І-ої Малоросійської Колегії й Генерального Суду (опис 17). З цього фонду я переглянув 7 справ та 5 книг (2 з діловодством Малоросійської Колегії та 3 з діловодством Генерального Суду). Для моєї теми цей фонд давав небагато, найбільше матеріялів я здобув з книги № 81 з опису 17-го, що містить у собі різні гетьманські (К. Розумовського) ордері й універсали, що їх для відому й для виконання надсилалося до Генерального Суду.

Переходжу тепер до короткої характеристики матеріялів до окремих тем.

Матеріяли про владу гетьмана. До влади Гетьманської стосується цікаве листування про титул гетьмана, що розпочала в липні 1750 р. Похідна Гетьманська Канцелярія, яка звернулася до Академії Наук з проханням з'ясувати, як саме, по обранні його на гетьмана, має титулуватися К. Розумовський¹⁾. В липні-ж 1750 року (31 числа) маємо указ імператриці Лизавети, що гетьманові „при всѣхъ торжествахъ и публичнихъ церемонияхъ мѣсто імѣть с нашими генералами-фелт-маршалами, щитаясь между с ними по старшинству“²⁾. Цим ставиться гетьман у ряд з російськими урядовцями. Влада гетьманська здавна стала слабшати й урізуватися. Зокрема це виявилось по повстанні Мазепи, за часів Скоропадського. Як почала ставитися до неї людність, що бачила й розуміла її фактичне безсилля, свідчить скарга 22 вересня 1716 р. Пилипа Гаха. Цей посварився з священником с. Кнотів. Коли Гах сказав священникові, що місцевий сотник нічого не зможе з ним зробити, бо має він „ясневелможного пана поважний оборонний унѣверсаль“, то „попъ отказаль: осьь я тимъ унѣверсаломъ що иньшое по-

¹⁾ Черн. Відділ Архіва Малор. Колегії, № 23230.

²⁾ Ibid., № 7561, а. 1.

дотру" ¹⁾. Прийняття під гетьманську оборону й протекцію, за які говориться в данім випадкові, були за Апостола досить численні. Так за його часів у самім Гадяцькім полку було прийнято під протекцію 17 осіб. Що правда, деяких з них приймано не в цілковиту протекцію, а давано їм певні пільги й полегшення. В останньому випадкові давався їм не універсал, а лист до полковника ²⁾.

Рада старшини.

Рада старшинська, її діяльність у XVIII ст. рідка, наради з нею заступили засідання в різних Канцеляріях, Комісіях та інших установах. Тільки зрідка збирається її для якогось розгляду спеціального доручення, чи для рекомендації кандидатів на вищі уряди. З наших матеріалів вкажемо на збори її для розгляду Малоросійських Прав у липні 1763 р. ³⁾; а також на обрання року 1758 у червні на з'їзді старшини кандидатів на вакантні генеральні уряди. Під описом цієї ради й її ухвал є підписи всіх присутніх на ній ⁴⁾. Це дає цікавий матеріал про склад старшинської ради у XVIII ст. В цілому цей документ, вельми цінний для моєї роботи, я маю надрукувати в додатках до роботи про раду старшини.

Генеральна старшина.

Генеральна старшина. Обрання її цікаво ілюструє попередній документ. Маємо в додатках до тієї-ж роботи надрукувати ще два документи, що ілюструють затвердження таких обрань у Петербурзі і порядок самого призначення ⁵⁾. Що до окремих генеральних урядів, то низка виписок і документів характеризують їх діяльність і компетенцію. Зокрема різноманітна діяльність генеральних осаулів, хоружого й бунчучного.

Між иншим треба підкреслити численні вказівки й звістки про те як конкретно виконувала ця група генеральної старшини інструкцію для неї 1763 року, що її я був надрукував у додаток до своєї роботи про генеральну старшину ⁶⁾. Ряд документів Харківського архіву говорить, що ця старшина виконувала розділ за розділом цієї інструкції; покликаючися на неї, вона вимагала від місцевих органів влади різних відомостей і вказівок, розслідувала справи і т. инш. Кілька найцікавіших актів про цю її діяльність я надрукую в додатках до роботи про старшинську раду.

Діяльність генерального осаула ілюструє листування 1748 р. з приводу військових клейнотів, що їх виратував з пожежі генеральний осаул Валькевич. Другий генеральний осаул Якубович підніс справу про те, що клейнотам не місце в приватному приміщенні. Отже дбають за долю клейнотів генеральні осаули. Це листування ⁷⁾ я маю надрукувати.

Року 1764 генеральну старшину, що засідала в Малоросійській

¹⁾ Ibid., № 9825.

²⁾ Ibid., № 969.

³⁾ Ibid., № 3999.

⁴⁾ Ibid., № 27359.

⁵⁾ Ibid., № 2971, а 1; Фонд Черн. Суд. Палати. Опис XVII, кн. 81, а. 389.

⁶⁾ Праці Комісії... в. II, с.с.

⁷⁾ Черніг. Відділ Арх. Малор. Колегії № 1950.

Колегії наділено російськими чинами (чи швидше прирівняно до певних російських чинів). Це були ранги — генерал-майорів, статських совітників та полковників¹⁾. Ще далі — звільняють у відставку українських генеральних старшин з наділенням російським чином. Так р. 1781 звільнено генерального осаула Скоропадського з чином бригадира²⁾. А втім було це вже за часів повної інкорпорації Лівобережної України.

Інакше почувала себе вища українська старшина — вище українське панство в кінці XVII в. Тут наведемо характерний документ р. 1689: „Копія. Іхъ Царского Пресвѣтлаго Величества войска Запорожскаго Асауль войсковый Енералный Андрей Михайловичъ Гамалѣя. Всѣмъ кому в томъ вѣдати належит ознаймуемъ, ижъ позволилисмо нашему подданому Івану Стеблювскому в нашемъ же селѣ пофундовать Серединой Будѣ греблю его власнимъ коштомъ. В чемъ варуемъ, абы нѣхто в томъ его фундованю а нѣ жадной же не чиниль перешкоди. А ту греблю мѣеть фундовать под селомъ нашимъ на рицѣ Бобрике. І в тимъ абы в обираню мѣрки нѣ жадного не чиниль ущербку. Того варуемъ и унѣверсаломъ нашимъ ствержаемъ. В Серединой Буде (місяць незначений) 29. Року 1689-го. В подлинномъ подпись таковъ: Звишъменованный Асауль войсковый, рукою власною“³⁾. Такий акт дуже нагадує акт влади державної. Адже зветься він так само, як і акти влади гетьманської — універсал. В межах своєї маєтності генеральний осаул дає право на збудування млина, яке дає і влада центральна. Згодом нащадки Стеблівського роблять акти розпорядження цим млином. Це все відгуки феодальних порядків, що їх була скасувала козацька шабля предків Гамалієвих за часів Б. Хмельницького, але з народженням великого землеволодіння вони знов виявляються.

Указ 7 травня В додатку до цього нашого звідомлення друкуємо указ 1751 р. про Г. В. Лизавети I до Розумовського від 7 травня 1751 року.

Канцелярію. Він теж стосується до центральних установ України, бо регулює порядок їхніх зносин з російською владою. Викликав його факт написання од Генеральної Військової Канцелярії України до Воєнної Колегії „про меморії“. На погляд російського уряду, „Войсковая Генеральная Канцелярія весьма излишно и непристойно учинила, потому что она прежде была Правленіемъ Гетманского уряду, с многими равными голосами, и никакой неподчинена персонѣ, состояла собою. А нынѣ, по учрежденіи васъ, нашего гетмана, сія Канцелярія собствѣнно вашей персонѣ для исправленія войсковихъ дѣлъ подвласна. И тако будучи, нынѣ с нашими Коллегиями никакого сравненія не имѣеть. Для того ей, войсковой Канцеляріи, про меморіями с нашими Коллегиями и Канцеляріями сношенія имѣть неприлично. Да и никуда ни о чемъ ей в великороссійскія команди премо от себя, мимо вас, яко главного своего

¹⁾ Фонд Черніг. Суд. Палати. Опис XVII, кн. 82, в. 272.

²⁾ Черн. Відд. Арх. Малор. Колегії № 26529.

³⁾ Ibid., № 11047. Року 1729 цього млина купив у синів Стеблівського значкосий товариш Іван Стефанів. Ibid.

командира, писать неподлѣжить". І далі: „всегда бы она, хотя и в от-сутствие Ваше из Малой Россіи, къ вамъ представляла"... Далі йде вказівка, як листуватися з місцевою російською владою: тут гетьман і Канцелярія могли инколи писати безпосередньо, але не офіційно, а „партикулярними писмами" ¹⁾.

Переглядаючи деякі книги діловодства І-ої Малоросійської Колегії, я занотував, що вона в своїх вироках раз-у-раз покликується на „Уложение" ²⁾.

Матеріали про „товаришів" — бунчукових, військових та значкових.

Нарешті я знаходив чимало даних для роботи про неслужбову українську старшину — товаришів бунчукових, військових і значкових. Ці дані дають цікаві і важливі відомості про доручення, що їх виконували ті чи інші категорії „товаришів", про те, з яких саме рангів і кіл суспільства комплектувалися вони (зокрема в цій відношенні цікаві дані про товаришів значкових — найнижчу верству української старшини XVIII ст., що через неї проходили до неоформленого цього стану „різничинці" того часу), про державне регламентування цього комплектування (знов-же здебільшого категорії значкових товаришів). Зокрема-ж цікаві й важливі дані про економічне становище різних категорій „товаришів", їхнє забезпечення землею і примусовою на них працею — кількість підданих. Ці дані, сполучені з даними, здобутими з збірки рукописів О. Лазаревського, а почасти й даними Московського „Древлехранилища" дають великий матеріал для монографії про „товаришів". До цієї роботи я додам низку оригінальних документів з Харківського Центрального Історичного Архіву.

Л. Окиншевич.

¹⁾ Додаток до цього звідомлення.

²⁾ Прим. Опису XVII Фонду Черн. Суд. Палати, кн. I, а. 18; *ibid.*, кн. 15, а. 401.

Додаток.

Копія імператорського указу гетьманові К. Розумовському від 7 травня 1751 р. про порядок зносин Г. В. Канцелярії з російськими установами.

Коп'я.

Божією милостію мы Елисаветъ Первая, Императрица и самодержица всероссійская и протчая, и протчая, и протчая высоко и благоурожденному, намъ любезновѣрному подданому, Малороссійскому войска Запорожского обоихъ сторонъ Днѣпра гетману, нашему дѣйствителному каммеръгеру, Академіи Наукъ президенту и нашей гвардіи Измайловского полку подполковнику и кавалеру, графу Кирилу Григоріевичу Разумовскому и всему войску Запорожскому наше Императорское милостивое слово.

Въ Нашу Коллегію Иностраннихъ Дѣлъ із Военной Коллегіи промеморією от 12-го марта сего года знать дано, что въ ту Военную Коллегію Генеральная войсковая Канцелярія прислала промеморію о учрежденной в Глуховѣ Комѣссіи для разобранія и изслѣдованія происшедшихъ мѣжду малоросіянами и Глуховскаго гарнѣзона служителями другъ другу на обѣ стороны обыдѣ и продерзостей, с требованіемъ чтобъ какъ опредѣленнымъ уже в ту Коммиссію такъ и другимъ Глуховскимъ гарнѣзоннымъ штапѣ и оберъ афыцерамъ никому во оной судіями для того не быгъ, что із нихъ многія сами тому же слѣдствію принадлежать, а протчія, яко одной команды, другъ другу понаровку чинить могутъ. И по тому требованію посланнымъ із Военной Коллегіи нашимъ указомъ велѣно генералу и Киевскому генералу-губернатору Леонтыеву для произвѣденія того слѣдствія определить во оную коммиссію толикое ж число персонѣ, сколко із Глуховскаго гарнѣзона опредѣлено было, по способности ис Киевскаго гарнѣзона ж, и отправить ихъ от команды прямо в Глуховъ. Что же касается до того, что Войсковая Генералная Канцелярія весьма излишно и непристойно учинила, потому что она прежде была Правленіемъ Гетманского уряду, с многими равными голосами, и никакой неподчинена персонѣ, состояла собою. А нынѣ, по учрежденіи васъ, нашего гетмана, сія Канцелярія собствѣнно вашей персонѣ для исправленія войсковихъ дѣлъ подвласна. И тако будучи нынѣ, с нашими Коллегіями никакого сравненія не имѣеть. Для того ей, войсковой Канцелярії, промеморіями с нашими Коллегіями и Канцеляріями сношенія имѣть неприлично. Да и никуда ни о чемъ ей в великороссійскія команды прямо от себя, мимо вас, яко главного своего командира, писать неподлежитъ. И о вишеписанной Крммѣссіи надобно было ей по порядку представить вамъ; а вы бы по тому имѣли от себя представлять и резолюціи требовать чрезъ нашу Коллегію Ино-

странних Дѣлъ, какъ то при прежнихъ гетманахъ было, яко же и при Скоропацкомъ, на основаніи которого ви учреждени. Чего ради впрод о всякихъ дѣлахъ надлѣжитъ вамъ, нашему гетману, от себя представлять к намъ в нашу Коллегію Иностраннихъ Дѣлъ, от которой куда надлѣжитъ писано и резолюція вамъ всегда учинена будетъ. А Генеральной Войсковой Канцеляріи собою, мимо васъ, нискакою великоросійскою командою ни о чемъ сношенія не имѣть, но всегда бы она, хотя и в отсутствіе ваше из Малой Россіи, къ вамъ представляла, а ви по вишеписанному поступать имѣете. Буди же какое дѣло случится и нужда востребуеть корреспондовать з Киевскимъ генераломъ-губернаторомъ или Бѣлогородскимъ губернаторомъ, да с находячимся при Украинскомъ корпусе нашемъ главнымъ командиромъ и протчимъ тамошнимъ генералитетомъ и командирами, то в розсужденіи дальняго разстоянія Коллегіи Иностраннихъ Дѣлъ от Украины и дабы сношеніемъ с оною время потеряно быть немогло (особливо же о какомъ-либо нужномъ дѣле), можно вамъ, нашему гетману, и прамо от себя, мимо Коллегіи Иностраннихъ Дѣлъ, к нимъ писать. Сію же корреспонденцію или сношеніе съ нашимъ великоросійскимъ генералитетомъ и протчими командирами не инако надлѣжитъ вамъ какъ формою партикулярнихъ писемъ имѣть; еже и при прежнихъ гетманахъ во употребленіи было. Когда же би вамъ случилось быть в отсутствіи из Малой Россіи к нашему двору в Санктпѣтербургъ или въ Москвѣ, то в упомянутомъ же разсужденіи дальности и непотерянія времени да и по случившейся необходимой нужде, могутъ къ тому генералитету и протчимъ командирамъ и правящія войсковую Генеральную Канцелярію (ежели от васъ позволѣно и они уполномочени будутъ без васъ что либо диспонировать) партикулярными жъ писмами от себя писать. А чтоб и оной генералитетъ и протчія к вамъ и в Генеральную войсковую Канцелярію на имя правящихъ оную такими жъ партикулярными писмами писали, — о томъ къ Киевскому и Бѣлогородскому губернаторамъ указы, а о посллкѣ указовъ же и протчему генералѣтету в Военную Коллегію промеморія із нашей Коллегіи Иностраннихъ Дѣлъ, от сего жъ числа, посланы. Упомянута жъ Генеральной Войсковой Канцеляріи промеморія (которая для возвращенія із военной Коллегіи прислана в нашу Коллегію Иностраннихъ Дѣлъ) прилагается при семъ.

В Санктпѣтербурге. Мая въ 7 д. 1751 года.

По Ея Императорскаго Величества указу
графъ Алексѣй Бестужевъ-Рюминъ.
гр. Михайло Воронцовъ.

С подлинною читаль войсковій канцеляристъ Якимъ Ястрембскій ¹⁾.

¹⁾ Харк. Центр. Істор. Архів. Черн. Відділ Архіва Малор. Колегії № 17189, з.г. 3—4.